

3 februari 2007

Om min forskning på ekonomistyrningsområdet – från problem till trosföreställningar och käpphästar

Av Ingemund Hägg

Följande underlag skrev jag för ett halvtimmesanförande vid Workshop om ekonomistyrning 1-2 februari 2007 i Uppsala
Jag använde där rubriken

Från behavioural accounting på 1970-talet till dagens ekonomistyrning

Här följer några reflektioner utan anspråk på stringens i problemformuleringar, teoriansknytning, metod och resultat. Betoningen ligger på arbeten som jag gjorde i slutet av 1960-talet, under 1970-talet och början av 1980-talet. Efter den tiden har min forskning i mycket tagit andra vägar och lett till andra reflektioner som får komma fram i andra sammanhang.

Behavioural accounting

.Behavioural accounting (behavioral accounting med amerikansk stavning) var på 1960- och 1970-talen paraplybegrepp som användes för en hel del beteendeorienterad forskning på områden som idag skulle kunna sägas tillhöra ekonomistyrningsområdet. Behavioural accounting verkar inte vara ett nyckelord eller nyckelbegrepp i dagens forskning i Sverige. Men ändå kanske i viss mån internationellt. När jag googlade på begreppet får jag 20000 träffar med amerikansk-engelsk stavning och 500 träffar med engelsk-engelsk stavning. Och på svenska sajter fick jag 44 träffar. Behavioural accounting tycks således inte vara helt utmönstrat internationellt sett. Jag har också sett publikationer från slutet av 1990-talet som skriver om behavioural accounting som ett "emergent field"..

Förenklat kan jag säga att forskare med behavioural accountingansatser försöker studera aktörer i form av människor, deras beteende och vad som förklarar deras beteende delvis med hjälp av motivationsvariabler. Det finns en koppling till psykologi och socialpsykologi.

Tidig sådan forskning finner man i USA på 1950-talet med inte minst Chris Argyris och Herbert Simon. Forskare försökte sätta in redovisning i organisatoriska sammanhang istället för att fokusera på formella redovisningsmodeller, rutiner och procedurer. Användningen i praktiken var det intressanta. I Sverige kom sådan forskning i gång på allvar på 1960-talet, delvis som reaktion mot synen på redovisning som huvudsakligen tekniker och procedurer. Intresset i svensk forskning kom då in på frågor om hur det gick till i praktiken, dvs. forskning starkt kopplad till empiriska studier i företag.

Jag ska exemplifiera med studier som jag själv gjorde av investeringsprocesser och av budgeteringsprocesser. De senare gjorde jag i stor utsträckning i samarbete med Lars Samuelson och Åke Magnusson vid Handelshögskolan i Stockholm (där jag själv fick större delena av min forskarutbildning). Att jag från att ha varit operationsanalytiskt orienterad med Paulsson Frenckner som handledare gled in på studier av hur det går till i praktiken berodde inte minst på mina kontakter med vad som ibland kallades Carnegie Techskolan med Cyert, March och Simon. Jag tillbringade själv ett år på Carnegie Tech i Pittsburgh 1961/62.

Rapportinformation och indirekt information

När jag kom till Uppsala som universitetslektor 1967 blev det samarbete med Jan Johanson och Dick Ramström. Vi studerade inverkan av information på beslut med hjälp av experiment i ett företagsspel. Företagsspel hade kommit på modet i både undervisning och forskning på 1960-talet. Vi lade in olika slag av rapporter till olika lag i spelet för att försöka se om och hur det påverkade beslutsfattandet. Vi fann att sådan, som vi kallade direkt information, just inte påverkade beslutsfattandet. Vi ökade då informationsskillnaderna och lyckades till slut i en femte experimentomgång finna skillnader i beslutsfattandet. Det vill säga att den direkta informationen i rapporter påverkade beslutsfattandet. Men rapporter påverkade således inte så mycket som vi trodde. Det vi kallade indirekt information – kunskaper och föreställningar - var viktigare. Detta är något jag haft med mig sedan dess, något som präglat mig i min forskning. Forskningen avrapporterades i större rapporter 1970 och 1975.

Investeringsprocesser med fokus på uppföljning

Jag gav mig sedan på investeringsprocesser bland annat på grund av att en del forskning om investeringsprocesser i praktiken som gjorts i USA saknade fokus på uppföljningar av investeringar. Uppföljning blev mitt fokus och något som jag kom att problematisera, att vrida och vända på.

Jag ville studera beteende: Vad gjorde aktörer involverade i investeringsprojekt?

Detta innebar fältstudier och fallstudier i svenska företag och eftersom det var processer som jag ville komma åt var det naturligt med longitudinella studier. Jag studerade fyra projekt i två svenska industriföretag under en tidsrymd som sträckte sig upp till tre år.

Jag gjorde besök, hade samtal, gjorde intervjuer, samlade in rapporter som belyste processerna. Min teoretiska utgångspunkt var att det handlade om rationellt beslutsfattande (bounded rationality) och att företagen antogs vilja följa upp gjorda investeringar i olika avseenden, inte minst för att lära för framtiden. Jag försökte komma åt variabler hämtade från Vic Vrooms motivationsmodeller, det vill säga belöningar (rewards), skicklighet (ability), uppgiftsroll (task role) för att förklara aktörers beteenden. Jag fann ganska begränsade uppföljningsåtgärder och ganska begränsat lärande för framtiden även i de två projekt som det gjordes formella uppföljningar av. Vrooms modell fungerade inte fullt ut på det avgränsade område i ett företag som investeringar utgör. Det som påverkade var uppfattningen om uppgiftsrollen (perceived task role) i sammanhanget, inte belöningar och skicklighet.. En kritik som kan riktas är att operationaliseringarna av motivationsvariablerna som jag gjorde var ganska primitiva . I detta avseende har forskarna kommit mycket längre än när jag höll på. Lärdomen från företagsspelforskningen om den ringa betydelsen av direkt information bekräftades i viss mening. Uppföljningsrapporter fick inte betydelse för beslutsfattande. Det var annat som påverkade beslutsfattandet och som var knutet till uppgiftsrollen. Men rapporterna hade betydelse i ett annat perspektiv: ansvarsutkrävande från överordnade (jfr accountability som jag genom Y. Ijiri kom i kontakt med på 1970-talet).. En viktig slutsats i forskningen var alltså att ett beslutsperspektiv inte var bra som förklaringsgrund. Däremot ett accountabilityperspektiv, där uppföljningsrapport låg till grund för beviljade av ansvarsfrihet för projektansvariga.

En annan lärdom eller insikt jag tog med mig från forskningen om de här processerna var att så kallade projekt inte var något från början slutgiltigt definierat och stabilt. Projekt förändrades över tiden. Aktörer lämnade och aktörer kom in i processerna. Maktförhållanden ändrades. Konflikter hanterades. Projekts gränser ändrades, ibland vidgades, ibland smalnade av, ibland slogs samman med andra projekt. Projekt kunde stanna upp. De kunde tidvis

forceras. Investeringskalkylen spelade begränsad roll utom som sammanfattning i ett slutskede när projektet skulle upp till formellt slutbeslut i ledning eller styrelse. Endast ett investeringsalternativ utvecklades, inte fler. Jag har sedan dess förundrats över alla böcker om hur projektstyrning bör gå till som oftast verkar bortse från de här egenskaperna hos projekt. Min forskning presenterades i en utförlig rapport som kom 1977 och i sammanfattning 1979 i en tidskrift.

Några andra lärdomar med koppling till praktiken var att det nog inte alltid är fruktbart att följa upp investeringar och särskilt inte investeringskalkyler, inte minst på grund av att det projekt som faktiskt kom att förverkligas kunde se helt annorlunda ut än det preliminärt planerade och att ett projekt inte sällan är kopplat till andra projekt. De här lärdomarna skrev jag om i Balans 1970 och kan ses som normativa förslag från min sida och som därvid var grundande på hur det kunde se ut i praktiken. Råden handlade om syften, vad som kan följas upp och när, samt att allt nog inte bör följas upp även om det kan synas rationellt att alltid följa upp.

Lärdomar som jag gjort om investeringar och som jag tyckte kunde vara lämpliga att förmedla till studenter satt jag ned i en stencil "Fundering kring investering" (1979) som användes rätt lång till i en del kurser. Men det blev aldrig av att skriva den planerade läroboken. Lite skryt må tillåtas rörande min forskning om uppföljning av investeringar. Häromdagen fick jag en nästan 500-sidig avhandling på tyska: Investitionskontrolle. Författaren tackade mig för en av de få ingående studier av uppföljningsprocesser i praktiken som gjorts. Det är nästan 30 år mellan min forskning och denna tyska avhandling.

Budgetprocesser med fokus på uppföljning

Förutom investeringar bedrev jag forskning om budgetprocesser tillsammans med Åke Magnusson och Lars Samuelsson på Handelshögskolan i Stockholm som resulterade i en bok 1982. Där kopplade vi ihop ett explicit contingencysynsätt med aktörsbeteende. Aktörer var ledning, ekonomifolk och budgeterare (chefer för olika avdelningar). Eftersom budgetering handlar om processer var det naturligt också där med en longitudinell studie över ett par år. Resultatet var en utvecklad föreställningsram med olika delmodeller. Forskningen innebar till en liten del också sk aktionsforskning när vi i samtal med ledningen föreslog en del förändringar vars effekter vi sedan kunde studera. Jag ska här bara nämna en delmodell som handlar om budgeterarbeteende. Vi kunde konstruera följande beteenden:

- Picture shaping behavior (budgeteraren skapade sig en bild av vad som hänt under perioden)
- Action to affect standards (budgeteraren försökte påverka standards)
- Action on data (budgeteraren försökte se till att t ex kostnader hamnade på annan avdelning)
- Operative action (budgeteraren grep in i verksamheten). De här fyra slagen av beteenden kunde vi relatera till olika faser i budgeteringsprocessen och till interaktion med andra aktörer. Vi kunde också relatera de fyra slagen av beteenden till budgeteringens roll i företaget: planering, ansvarsutkrävande, påverkan på budgeterare, passiv. Vi kunde identifiera olikheter i roller mellan de företag vi studerade.

Jag ska inte försöka relatera den här beskrivna forskningen till forskningsläget idag. Låt mig bara antyda några kopplingar. Task role som visat sig spela stor roll i mina olika forskningsprojekt kan kopplas till institutionell teori med institutionaliserade föreställningar som leder till "ta-för-givet"-beteenden. Och där ny information (direkt information) kanske påverkar ta-för-givet-föreställningar antingen först på längre sikt eller mer direkt om den är "revolutionär". Mina försök att komma åt lärande för framtiden skulle idag kunna kopplas till lärande i form av förändrat upprepat beteende och till utveckling av regler och rutiner. Mina

försök med accountability skulle kunna utvecklas till sådana relationer i andra än hierarkiska sammanhang. Jag kunde identifiera makt- och konfliktförhållanden i mina investeringsstudier men gjorde inte försök att systematiskt använda mig av sådana perspektiv i förklaringsförsök. Jag gjorde inte uppdelning i vertikal och horisontell styrning även jag i efterhand kan se vissa förhållanden som uttryck för horisontell styrning.

Trosföreställningar och käpphästar

Låt mig avslutningsvis komma med några trosföreställningar och käpphästar som inte är originella men som spelat roll för mig i forskning och utbildning.

* Ibland kan resultatet vara att forskaren kommer underfund med att det hon trodde sig studera var något annat än och resultatet blir en fördjupad ny problematisering. Investeringsprojekt visade sig vara annat än vad jag trodde. Studierna av direkt information visade sig leda till fokus på indirekt information.

* Jag tror att forskning som bidrar med systematiska beskrivningar av förhållanden av de slag jag studerat kan vara värdefulla även om förklaringsgrunderna kan vara primitiva och vaga. I sådana djupa beskrivningar kan ligga förklaringsgrunder inbyggda.. Det gäller exempelvis den taxonomi över budgeterarbeteenden som jag utvecklade.

* Jag tror att longitudinella studier av förhållanden (processer) i praktiken har så stora fördelar framför ett enda nedslag vid ett tillfälle att värdet/nyttan nog ofta kan överstiga kostnaderna i tid för forskaren. Att studera saker och ting som processer, som löst kopplade system tror jag på. Detta grundar jag på min forskning om investeringsprocesser.

* Jag tror att försök att definiera ett så kallat "fall" ibland kan leda till låsningar. Det kan vara bättre att definiera en studie som en fältstudie där data fångas (eller konstrueras) för att passa problemet och inte låsa sig till gränsdragning i form av ett så kallat fallföretag. Fall är i många fall ett onödigt begrepp och strävan efter att definiera ett avgränsat fall missriktat. I min investeringsforskning handlade det om processer som studieobjekt, inte företag eller delar av företag. .

* Jag tror att ansatser där man inte försöker få fram sammanhänganden konsistenta beskrivningar utan där man med löst-kopplade systemansatser kan föra fram inkonsistenser i beskrivningarna. Man bör inte alltid försöka skapa sammanhängande bilder. Detta har jag i efterhand insett fanns i mina investeringsstudier..

* Jag tror på värdet av att studera aktörer i form av enskilda människor/befattningshavare. Aktörer får ibland en väl begränsad roll i strukturinriktad forskning. Både min investerings- och min budgeteringsforskning byggde på fokus på aktörer i strukturer och på strukturer där aktörer var centrala.

Jag har aldrig känt behov av att karakterisera mig i termer av hermeneutiker, positivist, socialkonstruktivist eller liknande. I det slag av empirisk forskning som jag bedrivit har det alltid handlat om tolkningar av data som jag söker och/eller skapar. Kanske kan jag ses som en slags tolkande positivist. Men det är inget som jag bekymrar mig över eller grunnar på och det har som jag ser det ingen betydelse för utomstående som vill granska min forskning..

Epilog

Jag har hållit på med forskning på en mångfald andra områden och kommit att beröra sådant som nätverk, marknader, industripolitik, styrning i samhället, maktfrågor, redovisning och rätt

mycket ägarfrågor, det som idag populärt kallas corporate governance. Men allt detta är en annan historia och också kopplat till en del andra trosföreställningar och käpphästar, liksom sådana som är kopplade till metodfrågor (modeller som verktyg, fallstudier och bortfall i surveyundersökningar). Det finns anledning att återkomma till sådant i andra sammanhang.

Litteratur

Hägg, Ingemund, Johanson, Jan & Ramström, Dick, 1970: The business game as a research tool – experiments on the effects of received information on the decision process. I: *Swedish Journal of Economics* Vol 22, No 3, pp111-123

Hägg Ingemund, Johanson, Jan, Lindberg, Rolf & Lindström, Christer, 1973: *Organisationsteoretiska experiment med företagsspel*. Företagekonomiska institutionen vid Uppsala universitet. Stencil

Hägg, Ingemund & Johanson, Jan, 1975: The business game as a research tool – experiments on the effects of received information on the decision process – II. I: *Swedish Journal of Economics*, Vol 77, pp 351 – 358

Hägg, Ingemund, 1977: *Reviews of capital investments – empirical studies*. Research report 1977/3. Department of Business Administration. University of Uppsala. Duplicated

Hägg, Ingemund, 1979: Reviews of capital investments – empirical studies. I: *Finnish Journal of Business Economics*. No 3 pp 211-225

Hägg, Ingemund, 1979: *Fundering kring investering* (utkast till essä i bokform). Företagekonomiska institutionen vid Uppsala universitet. Stencil

Hägg, Ingemund, Magnusson, Åke & Samuelson, Lars A., 1982: *Budgetary control – design and use*. The Economic Research Institute, Stockholm School of Economics.